

เก็บตกจากงานสัมมนา

สัมมนาเชิงปฏิบัติการ

“เทคโนโลยีดิจิทัลกับการเชื่อมโยงถึงกัน
ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้: แนววิเคราะห์และวิธีวิจัย”

กิตติพล เอี่ยมมกมล

เควินทร์ ลัดดาพงศ์

สรัช สินธุประมา

สิริกกร ทองมาตร

อนุพงษ์ จันทะแจ่ม

นักศึกษาระดับปริญญาโท สาขามานุษยวิทยา
คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

การสัมมนาเชิงปฏิบัติการ “เทคโนโลยีดิจิทัลกับการเชื่อมโยงถึงกันในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้: แนววิเคราะห์และวิธีวิจัย” เป็นส่วนหนึ่งของกิจกรรมในโครงการเสริมสร้างความร่วมมือทางวิชาการระหว่างโครงการจัดตั้งกลุ่มวิจัยด้านสื่อและวัฒนธรรมดิจิทัลในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ภายใต้การดำเนินงานของศูนย์ศึกษาสังคมและวัฒนธรรมร่วมสมัย คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และ กลุ่มศึกษาเชิงชาติพันธุ์วรรณนาว่าด้วยสื่อภาควิชาวัดและการสื่อสาร โกลด์สมิธส์ มหาวิทยาลัยลอนดอน (Media Ethnography Group, Department of Media and Communications, Goldsmiths, University of London) ซึ่งได้รับทุนจากโครงการ Newton Mobility Grants¹ โดยความสนับสนุนจากสำนักงานคณะกรรมการอุดมศึกษา (สกอ.) และ The British Academy ประจำปี พ.ศ. 2559 (ค.ศ. 2016)

กิจกรรมครั้งนี้จัดขึ้นระหว่างวันที่ 6-7 มกราคม พ.ศ. 2560 ณ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น โดยได้รับความร่วมมือจากภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น และได้รับเกียรติจากนักวิชาการและผู้เชี่ยวชาญด้านสื่อและวัฒนธรรมดิจิทัลในภูมิภาคเอเชีย-แปซิฟิก รับเชิญมาร่วมบรรยายเกี่ยวกับงานวิจัยและให้ข้อมูลอันเป็นพื้นฐานสำคัญสำหรับการพัฒนาประเด็นวิจัยด้านสื่อและวัฒนธรรมดิจิทัล และร่วมอภิปรายแลกเปลี่ยนเกี่ยวกับงานศึกษาในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับผู้ที่ได้รับการคัดเลือกให้เข้าร่วมกิจกรรม ซึ่งประกอบด้วยนักศึกษาระดับบัณฑิตศึกษา นักวิจัยรุ่นใหม่ ผู้ปฏิบัติงานด้านเทคโนโลยีสารสนเทศ สื่อสารมวลชนและศิลปินรวมประมาณ 30 คน

ข้อเขียนชิ้นนี้เป็นการสรุปประเด็นจากการบรรยายโดยนักวิชาการและผู้เชี่ยวชาญ 4 ท่าน เรียงตามลำดับการนำเสนอเนื้อหา ได้แก่ 1) ดร.เฮทเธอร์ ฮอร์สต์ (Heather A. Horst) สำนักวิชาสื่อและการสื่อสาร มหาวิทยาลัยอาร์เอ็มไอที (RMIT University)² ซึ่งได้นำเสนอ

¹ เพื่อความกระชับของเนื้อหา จะอ้างถึงชื่อเฉพาะขององค์กรและหัวข้อการบรรยายในภาษาอังกฤษเอาไว้โดยไม่แปลเป็นภาษาไทย.

² นับจากเดือนมีนาคม พ.ศ. 2560 (ค.ศ. 2017) ได้ย้ายไปดำรงตำแหน่งศาสตราจารย์ประจำภาควิชาสื่อและการสื่อสาร ณ มหาวิทยาลัยซิดนีย์ (The University of Sydney).

ตัวอย่างของการศึกษาที่เชื่อมโยงงานวิจัยเชิงชาติพันธุ์วรรณนาภายใต้กรอบการศึกษาที่ให้ความสำคัญกับบริบทโลก 2) ดร.ทอม แมคโดนัลด์ (Tom McDonald) ภาควิชาสังคมวิทยา มหาวิทยาลัยฮ่องกง (The University of Hong Kong) ซึ่งได้นำเสนอประเด็นอภิปรายว่าด้วยวัตถุประสงค์ภาวะจากการศึกษาภาคสนามเกี่ยวกับบริการด้านการเงินผ่านสื่อดิจิทัลของแรงงานย้ายถิ่นในเขตอุตสาหกรรมของสาธารณรัฐประชาชนจีน 3) ดร.มาร์ค จอห์นสัน (Mark Johnson) ภาควิชามานุษยวิทยา โกลด์สมิธส์ มหาวิทยาลัยลอนดอน ซึ่งได้เปิดประเด็นอภิปรายเกี่ยวกับบทบาทของสื่อดิจิทัลอย่างสมาร์ตโฟนในฐานะเครื่องมือการวิจัยทางชาติพันธุ์วรรณนา และ 4) คุณอาทิพย์ สุริยะวงศ์กุล จากมูลนิธิเพื่ออินเทอร์เน็ตและวัฒนธรรมพลเมือง ซึ่งได้บรรยายให้ภาพรวมเกี่ยวกับความเชื่อมโยงทางดิจิทัลในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ทั้งในเชิงอุดมคติและข้อจำกัดในระดับปฏิบัติการ โดยมี ดร.ริชาร์ด แมคโดนัลด์ (Richard MacDonald) จากภาควิชาสื่อและการสื่อสาร โกลด์สมิธส์ มหาวิทยาลัยลอนดอน เป็นผู้ดำเนินรายการและร่วมอภิปรายแลกเปลี่ยน

เศรษฐศาสตร์วัฒนธรรมของโทรศัพท์เคลื่อนที่

การบรรยายหัวข้อ “The Moral Economy of the Mobile Phone: Perspectives from the South Pacific” ของเซทเธอร์ ฮอร์สท์ ได้นำเสนอส่วนหนึ่งของข้อมูลและประเด็นอภิปรายจากโครงการวิจัยที่ทำการศึกษาโทรศัพท์เคลื่อนที่ในมิติเชิงเศรษฐศาสตร์วัฒนธรรม (cultural economy) จากกรณีศึกษาเปรียบเทียบในปาปัวนิวกินีและฟีจี ฮอร์สท์ซึ่งเป็นนักมานุษยวิทยาคนแรกๆ ที่ทำการศึกษาและตีพิมพ์งานชาติพันธุ์วรรณนาว่าด้วยโทรศัพท์เคลื่อนที่ (Horst and Miller 2006) ได้พัฒนากรอบการศึกษาที่ผนวกมุมมองในมิติเชิงโครงสร้างและความเปลี่ยนแปลงเชิงประวัติศาสตร์ ในการทำความเข้าใจเทคโนโลยีการสื่อสารในประเทศแถบหมู่เกาะมหาสมุทรแปซิฟิกตอนใต้ทั้งสองประเทศนี้ ซึ่งให้ความสนใจกับบทบาททั้งของภาครัฐและเอกชนในการเปลี่ยนแปลงของเทคโนโลยีและธุรกิจสื่อสารโทรคมนาคม ในบริบทที่เชื่อมโยงกับมุมมองเชิงชาติพันธุ์วรรณนาว่าด้วยผลสืบเนื่องเชิงวัฒนธรรมของโทรศัพท์เคลื่อนที่ในระดับชีวิตประจำวัน เพื่อชี้ให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างชีวิตทางสังคม-เศรษฐกิจกับระบบคุณค่าเชิงศีลธรรมในมิติที่มีบทบาทกำหนดซึ่งกันและกัน

ในการบรรยายครั้งนี้ ฮอร์สท์ได้เสนอกรอบการศึกษาว่าด้วยเศรษฐศาสตร์ของระบบคุณค่าเชิงศีลธรรม (moral economy) ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าเป็นข้อเสนอที่ผสมผสานมิติเชิงวัฒนธรรมในแง่ของระบบคุณค่าเชิงศีลธรรมเข้ากับกรอบการวิเคราะห์แบบเศรษฐศาสตร์การเมือง (political economy) ขณะเดียวกันก็เป็นการพัฒนาแนวคิดสืบเนื่องจากมโนทัศน์ในงานศึกษาว่าด้วยระบบเศรษฐกิจที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของระบบคุณค่าเชิงศีลธรรม (Scott 1976) ซึ่งพิจารณาวัฒนธรรมการดำรงชีพและการแลกเปลี่ยนในสังคมดั้งเดิมว่าแตกต่างจากแบบแผนการแลกเปลี่ยนในระบบเศรษฐกิจแบบตลาด (market economy) งานศึกษาในกลุ่มนี้รวมทั้งงานศึกษาทางมานุษยวิทยาว่าด้วยการแลกเปลี่ยนในสังคมดั้งเดิม ได้ชี้ให้เห็นนัยสำคัญของเงื่อนไขทางสังคมวัฒนธรรมในกระบวนการแลกเปลี่ยน นอกเหนือไปจากการคาดคำนวณอรรถประโยชน์อันเป็นหลักการพื้นฐานในการพิจารณากิจกรรมการแลกเปลี่ยนตามแนวคิดทางเศรษฐศาสตร์

ฮอร์สท์ได้อ้างอิงตัวอย่างจากงานศึกษา เช่น งานของมาร์แชล โมสส์ (Marcel Mauss) ว่าด้วยความสัมพันธ์ทางสังคมในเครือข่ายการแลกเปลี่ยนของกำนัล (Mauss [1925] 2016) ซึ่งได้ชี้ให้เห็นบทบาทและช่วงชั้นทางสังคมของพันธะในการแลกเปลี่ยนกลับคืน ผ่านมโนทัศน์ซึ่งพัฒนามาจากนิยามในภาษาเมารี ("hau") ที่ใช้อธิบาย "จิตวิญญาณ" ที่หลอมรวมเอาความสัมพันธ์ทางสังคมไว้ในของกำนัลอันเป็นวัตถุของการแลกเปลี่ยน ("spirit of the gift") และงานของ อี. พี. ทัมป์สัน (E. P. Thompson) ที่เสนอว่าการกระทำของผู้คนในระบบเศรษฐกิจที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของระบบคุณค่าเชิงศีลธรรม ได้รับการหล่อหลอมจากบรรทัดฐานทางสังคมและการมีพันธกิจร่วมกันของผู้คนในชุมชนนั้นๆ (Thompson 1971) ดังนั้นกระบวนการแลกเปลี่ยนจึงไม่ได้มีจุดเริ่มต้นและสิ้นสุดที่ชัดเจนเป็นขั้นตอนเฉพาะเหมือนในคำนิยามทางเศรษฐศาสตร์ และไม่แยกขาดจากบริบทความสัมพันธ์ทางสังคม เช่น เครือญาติและเครือข่ายทางสังคม-เศรษฐกิจต่างๆ

จากกรอบแนวคิดดังกล่าว ฮอร์สท์เสนอให้พิจารณาปรากฏการณ์ที่เกี่ยวข้องกับโทรศัพท์เคลื่อนที่ในประเทศพิจิ ในสนามของความสัมพันธ์ระหว่างรัฐ ผู้ให้บริการเครือข่าย และผู้บริโภค ในฐานะผู้กระทำการทางสังคมซึ่งมีทัศนะที่แตกต่างกันในการตัดสินคุณค่าเชิง

ศีลธรรม แต่ขณะเดียวกันก็ต้องสัมพันธ์เชื่อมโยงอย่างไม่อาจแยกขาดจากกันได้ กล่าวคือ ในขณะที่ผู้ใช้บริการต้องจ่ายค่าบริการสำหรับอุปกรณ์เชื่อมต่อสัญญาณให้กับบริษัทผู้ให้บริการเครือข่ายเพื่อให้สามารถใช้โทรศัพท์เคลื่อนที่ได้ บริษัทผู้ให้บริการเครือข่ายก็ต้องพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานและดำเนินการภายใต้การควบคุมของรัฐ ส่วนรัฐก็ดำเนินนโยบายต่างๆ โดยอาศัยรายได้จากภาษีที่บริษัทและประชาชนจ่ายให้กับรัฐ เป็นต้น ในแง่นี้ การศึกษาโทรศัพท์เคลื่อนที่ในแนวทางเศรษฐศาสตร์ของระบบคุณค่าเชิงศีลธรรม จึงเป็นการพยายามทำความเข้าใจพลวัตของความสัมพันธ์และพันธะทางสังคมระหว่างรัฐ ภาคเอกชนผู้ให้บริการ และผู้บริโภค ข้อมูลจากกรณีศึกษาในฟีจีได้สะท้อนให้เห็นความเชื่อมโยงระหว่างความเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างกับความคลุมเครือ และความไม่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในระดับของการปฏิบัติ อันเป็นประเด็นที่จะนำไปสู่การทำความเข้าใจระบบคุณค่าเชิงศีลธรรมของสังคมฟีจีในภาพรวมได้อีกด้วย

ในช่วงกว่าสิบปีที่ผ่านมาการเปิดเสรีด้านธุรกิจสื่อสารโทรคมนาคมในประเทศแถบหมู่เกาะแปซิฟิกได้ส่งผลให้ปริมาณผู้ใช้งานโทรศัพท์เคลื่อนที่เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว อันเป็นส่วนหนึ่งของปรากฏการณ์ที่เรียกว่า “การปฏิวัติดิจิทัล” ซึ่งเป็นกระบวนการที่สืบเนื่องมาจากการขยายธุรกิจเข้ามาในภูมิภาคนี้ของดิจิเซล (Digicel) บริษัทเอกชนที่มีสำนักงานใหญ่อยู่ที่จาเมกาและมีบทบาทในธุรกิจโทรศัพท์เคลื่อนที่ทั่วแถบทะเลแคริบเบียน ใน ค.ศ. 2006 (พ.ศ. 2549) ดิจิเซล ฟีจี (Digicel Fiji) ได้กลายมาเป็นคู่แข่งสำคัญของไวดาโฟน ฟีจี (Vodafone Fiji) กิจกรรมในกลุ่มบริษัทไวดาโฟน (Vodafone Group) บริษัทยักษ์ใหญ่จากอังกฤษที่ครองส่วนแบ่งการตลาดใหญ่ที่สุดอยู่ก่อน และต่อมาในปี 2014 (พ.ศ. 2557) กลุ่มบริษัทไวดาโฟนก็ได้ขายหุ้นในบริษัทไวดาโฟน ฟีจี ร้อยละ 49 ให้กับกองทุนสำรองเลี้ยงชีพแห่งชาติของฟีจี ทำให้ไวดาโฟน ฟีจี กลายเป็นกิจการของนักลงทุนภายในประเทศโดยสมบูรณ์ นอกจากนี้ทั้งสองบริษัทจะเป็นคู่แข่งรายสำคัญที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในเชิงโครงสร้างของธุรกิจโทรศัพท์เคลื่อนที่ในฟีจีแล้ว ฮอร์สท์ได้นำเสนอให้เห็นว่าการขยายตัวของตลาดโทรศัพท์เคลื่อนที่ในฟีจีมีนัยสัมพันธ์กับกระบวนการสร้างตราลินค้าที่อิงกับระบบคุณค่าเชิงศีลธรรมในสังคมร่วมสมัยของฟีจีด้วย

เมื่อพิจารณาจากกลยุทธ์การสร้างตราสินค้าของดีเจเซล ฟิจิ และ ไวดาโฟน ฟิจิ ผ่านการวิเคราะห์เชิงสัญญาะ จะเห็นว่าสื่อประชาสัมพันธ์ของทั้งสองบริษัทได้ใช้กลไกเชิงสุนทรียะของโฆษณา เพื่อสร้างภาพตัวตนของผู้บริโภคที่เป็นส่วนหนึ่งของท้องถิ่นซึ่งเชื่อมโยงกับความเป็นชาติในบริบทโลก ขณะเดียวกันต่างก็เน้นการลงทุนในกิจกรรมเพื่อเน้นย้ำภาพลักษณ์ของบริษัทในฐานะธุรกิจที่ให้ความสำคัญกับนโยบายด้านความรับผิดชอบต่อสังคม (corporate social responsibility: CSR) การให้ความสำคัญกับการสร้างตราสินค้าและกลยุทธ์ด้านการตลาดที่เน้นความเชื่อมโยงกับสังคมวัฒนธรรมท้องถิ่น มีส่วนในการประกอบสร้างแบบแผนของระบบคุณค่าทางศีลธรรมของผู้ใช้บริการโทรศัพท์เคลื่อนที่ กระบวนการดังกล่าวเป็นการหลอมรวมองค์ประกอบเชิงนามธรรมอย่างอารมณ์ความรู้สึกในรูปวัตถุของสินค้าข้ามชาติ และขณะเดียวกันก็ยึดโยงตัวตนของผู้บริโภคเข้ากับภาพตัวตนของตราสินค้าที่ตนเลือก แม้ว่าแต่ละบริษัทจะให้คุณค่ากับองค์ประกอบทางวัฒนธรรมที่แตกต่างกัน และนำไปสู่การประกอบสร้างแบบแผนของระบบคุณค่าทางศีลธรรมที่ไม่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน แต่ต่างก็ตั้งอยู่บนพื้นฐานของความสัมพันธ์ระหว่างรัฐ เอกชน และผู้บริโภค ถึงที่สุดแล้ว กลยุทธ์ทางการตลาดของสินค้าที่เป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมบริโภคระดับโลก จึงเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการประกอบสร้างตัวตนของผู้บริโภคในฐานะที่เป็นพลเมือง (consumer citizen) ของท้องถิ่นรัฐ และโลกไปพร้อมๆ กันด้วย

วัตถุประสงค์ของเงินตราและความสัมพันธ์ทางสังคมในโลกดิจิทัล

ทอม แมคโดนัลด์ ซึ่งมีผลงานตีพิมพ์ร่วมกับโครงการวิจัยเชิงชาติพันธุ์วรรณาว่าด้วยสื่อเครือข่ายทางสังคม (McDonald 2016) ได้บรรยายเกี่ยวกับงานวิจัยเชิงชาติพันธุ์วรรณาว่าด้วยความเชื่อมโยงระหว่างการใช้สื่อเครือข่ายทางสังคมกับบริการด้านการเงินออนไลน์ในหัวข้อ “Unfriendly Money? Digital Money, Trust and Sociality amongst Rural Migrants in China” โดยได้นำเสนอประเด็นจากการวิจัยภาคสนามในเขตอุตสาหกรรมแห่งหนึ่งในเมืองเซินเจิ้น สาธารณรัฐประชาชนจีน ซึ่งเป็นที่ตั้งของโรงงานอุตสาหกรรมขนาดเล็กหลายแห่ง อันส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่น่าสนใจหลายประการ ตั้งแต่สัดส่วน

ที่เพิ่มขึ้นของประชากรที่เป็นแรงงานย้ายถิ่นจากชนบท และการขยายตัวของธุรกิจที่เกิดขึ้น เพื่อตอบสนองความต้องการของแรงงานย้ายถิ่นเหล่านี้ ทั้งความต้องการด้านที่พักอาศัยและการบริโภคสินค้าต่างๆ

จากการสำรวจภาคสนามพบว่าในพื้นที่ศึกษามีการแพร่หลายของการให้บริการด้านการเงินผ่านสื่อดิจิทัล โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อการขยายตัวของบริการอินเทอร์เน็ตผ่านเครือข่ายโทรศัพท์เคลื่อนที่ทำให้ผู้คนสามารถเชื่อมต่ออินเทอร์เน็ตได้ในแทบทุกพื้นที่ โดยแอปพลิเคชันที่ได้รับความนิยมมากเป็นพิเศษ ได้แก่ อาลีเพย์ (Alipay) และอีกสองแอปพลิเคชันจากผู้ให้บริการรายเดียวกัน คือ วีแชทวอลเลต (WeChat Wallet) และ คิวคิววอลเลต (QQ Wallet) ส่วนใหญ่ของร้านอาหารและร้านค้าต่างๆ ในบริเวณย่านที่พักอาศัยของแรงงานย้ายถิ่นต่างติดป้ายรับชำระเงินผ่านบริการเหล่านี้ ตัวอย่างเช่น จากการเดินสำรวจบริเวณถนนสายหนึ่งในย่านดังกล่าว มีร้านค้าริมทางที่รับชำระเงินผ่านบริการออนไลน์เป็นจำนวน 29 ร้าน เป็นร้านที่รับชำระเงินผ่านวีแชทวอลเลต 27 ร้าน และร้านที่รับชำระเงินผ่านอาลีเพย์ 22 ร้าน

นอกจากนี้ บริการเหล่านี้ยังได้รับความนิยมเนื่องจากเป็นวิธีการที่สะดวกสำหรับแรงงานย้ายถิ่นในการทำธุรกรรมต่างๆ ตั้งแต่การส่งเงินกลับบ้าน การออมเงิน และการลงทุน ส่วนใหญ่ของแรงงานย้ายถิ่นเหล่านี้เป็นกลุ่มที่มีความคุ้นเคยกับการใช้งานเทคโนโลยีดิจิทัล แต่ขณะเดียวกันก็ให้ความสำคัญกับการจัดการเรื่องความปลอดภัยในการใช้บริการด้านการเงินทั้งผ่านช่องทางแบบดั้งเดิมและผ่านสื่อดิจิทัล โดยเฉพาะในระยะหลังที่เกิดภาวะเศรษฐกิจผันผวน อัตราการจ้างงานลู่เวลาลดลง ฯลฯ ทำให้กลุ่มแรงงานย้ายถิ่นใช้บริการด้านการเงินอย่างระมัดระวังเป็นพิเศษเพื่อหลีกเลี่ยงการโกงที่อาจจะเกิดขึ้นได้

การให้บริการด้านการเงินผ่านสื่อดิจิทัลของกลุ่มแรงงานกลุ่มนี้ เป็นตัวอย่างที่แสดงให้เห็นว่า การศึกษาเกี่ยวกับเทคโนโลยีดิจิทัลไม่ควรจำกัดมุมมองเฉพาะประเด็นพัฒนาการของเทคโนโลยีหรือการเปลี่ยนแปลงของช่องทางการใช้งานต่างๆ เช่น สื่อดิจิทัลได้เข้ามาทดแทนบริการด้านการเงินอื่นๆ แต่ควรพิจารณาถึงความสัมพันธ์ทางสังคมที่หลอมรวมอยู่ในการแลกเปลี่ยนผ่านช่องทางเหล่านี้ แมคโดนัลด์เสนอว่า การทำความเข้าใจแบบแผนในการเลือกใช้บริการด้านการเงินผ่านสื่อดิจิทัล โดยเฉพาะในมิติที่เชื่อมโยงกับความไว้วางใจและ

ความน่าเชื่อถือในความสัมพันธ์ระหว่างคู่แข่งที่เปลี่ยนแปลงไป จะมีส่วนช่วยเปิดประเด็นท้าทาย มโนทัศน์ว่าด้วยเงินตราในทางมานุษยวิทยา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเชิงเปรียบเทียบระหว่าง สังคมจีนกับโลกตะวันตก

ในสังคมตะวันตก เงินตราเป็นส่วนหนึ่งของเศรษฐกิจแบบตลาดซึ่งนำไปสู่การสลาย ความยึดโยงทางสังคมระหว่างคู่แข่งที่เปลี่ยนแปลงไป แต่งานศึกษาทางประวัติศาสตร์สังคมและ มานุษยวิทยาได้ชี้ให้เห็นว่า ในสังคมจีน เงินตราไม่ได้เป็นเพียงตัวกลางในการซื้อขาย แต่มี ส่วนในการสร้างการยึดโยงกันทางสังคม กล่าวคือ การใช้เงินตรามีแบบแผนที่สัมพันธ์กับ ความคิด ความเชื่อ มิตรภาพ และความไว้วางใจ หรืออาจกล่าวได้ว่าวิถีปฏิบัติที่เกี่ยวข้องกับ เงินตราเป็นส่วนหนึ่งของวิถีคิดและวิถีการเข้าใจโลก นัยเชิงวัฒนธรรมของเงินตราเปลี่ยนแปลง ไปตามยุคสมัย จากยุคเริ่มแรกของการสถาปนาสาธารณรัฐประชาชนจีน ที่ใช้นโยบาย เศรษฐกิจแบบรวมศูนย์และการสร้างความเป็นหนึ่งเดียวให้กับชาติ เมื่อเข้าสู่ยุคของการปฏิรูป ประเทศที่เริ่มดำเนินนโยบายเศรษฐกิจที่ส่งเสริมการลงทุนในภูมิภาคมากขึ้น การไหลเวียน ของเงินตรากลายเป็นหนึ่งในตัวชี้วัดการพัฒนาและความเป็นสังคมสมัยใหม่ ส่วนใน ระดับความสัมพันธ์ทางสังคม เงินเป็นรูปวัตถุของศักยภาพที่จะนำไปสู่ความสำเร็จ มิติเชิง จักรวาลวิทยาและความสัมพันธ์ทางสังคมของเงินตราในสังคมจีนเป็นพื้นฐานสำคัญของการทำความเข้าใจการแลกเปลี่ยนด้วยเงินตราผ่านบริการออนไลน์ในสังคมจีนปัจจุบัน

แมคโดนัลด์ได้นำเสนอข้อสังเกตเบื้องต้นจากการศึกษาภาคสนาม โดยเฉพาะใน ประเด็นว่าด้วยความสัมพันธ์ทางสังคมของการใช้บริการด้านการเงินผ่านสื่อเครือข่ายทาง สังคมออนไลน์ ซึ่งสามารถอภิปรายเปรียบเทียบระหว่างบริการที่ได้รับความนิยมหลักๆ 3 ระบบที่ได้กล่าวถึงในตอนต้น แม้ในเชิงเทคโนโลยีระบบ อาลีเพย์ วีแชทวอลเลท และ ติงติงวอลเลท อาจไม่แตกต่างกันมากนัก และผู้ใช้หลายคนก็รู้สึกวาทัง 3 แอปพลิเคชัน เป็นรูปแบบบริการด้านการเงินคล้ายคลึงกัน อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาในระดับการปฏิบัติ พบว่าการเลือกใช้บริการของแรงงานย้ายถิ่นในพื้นที่ศึกษามีนัยที่เชื่อมโยงกับระยะห่างและ การจัดการความสัมพันธ์ในสื่อเครือข่ายทางสังคมทั้งในโลกทางกายภาพและโลกดิจิทัล ซึ่งสามารถนำเสนอโดยสังเขปได้ดังนี้

ทางเลือกที่ผู้ใช้บริการรู้สึกว่าเป็นช่องทางที่ปลอดภัยแต่ขณะเดียวกันก็มีระยะห่างทางสังคมมากที่สุดได้แก่อาลีเพย์ เนื่องจากมีลักษณะเป็นแอปพลิเคชันที่ให้บริการด้านการเงินโดยตรง ไม่ผูกกับรายชื่อผู้ติดต่อ (contact) ในอุปกรณ์โทรศัพท์เคลื่อนที่ของผู้ใช้งาน การเพิ่มรายชื่อผู้ติดต่อเฉพาะสำหรับคู่แลกเปลี่ยนในการใช้บริการด้านการเงินผ่านอาลีเพย์ ทำให้ผู้ใช้บริการรู้สึกว่าเป็นการติดต่อช่องทางเฉพาะที่น่าเชื่อถือและปลอดภัยมากกว่า จึงเป็นทางเลือกที่ผู้ใช้บริการเห็นว่าเหมาะสำหรับการทำธุรกรรมในวงเงินจำนวนมาก ซึ่งส่วนใหญ่แล้วก็มักจำกัดขอบเขตเป็นการแลกเปลี่ยนระหว่างบุคคลที่เป็นคู่แลกเปลี่ยนในเชิงธุรกิจเท่านั้นด้วย

ในทางตรงกันข้าม ช่องทางที่ได้รับความนิยมมากที่สุดอย่างวีแชทวอลเลท เป็นบริการที่ผูกกับข้อมูลรายชื่อผู้ติดต่อในโทรศัพท์และแอปพลิเคชันสนทนาวีแชท (WeChat) การสามารถเริ่มใช้บริการได้โดยไม่ต้องสร้างบัญชีผู้ใช้เพิ่มเติมจึงสะดวกทั้งสำหรับผู้ใช้บริการ และโดยเฉพาะผู้ค้ารายย่อยที่ไม่มีบัญชีผู้ใช้ในระบบอาลีเพย์ แต่ก็ยังอ้อมหมายความว่าเป็นการผูกโยงการแลกเปลี่ยนเงินตราเข้ากับคู่สนทนาในเครือข่ายทางสังคมของผู้ใช้บริการด้วย ทำให้วีแชทวอลเลทเป็นทางเลือกสำหรับบริการด้านการเงินระหว่างคู่แลกเปลี่ยนที่เป็นเพื่อนหรือร้านค้าที่มีความคุ้นเคยเชื่อใจกัน และสำหรับการชำระเงินในจำนวนที่ไม่มากจนเกินไปนัก ความคุ้นเคยและไว้วางใจระหว่างคู่แลกเปลี่ยนช่วยเพิ่มความยืดหยุ่นและหลากหลายของการใช้บริการ เช่น ลดความจำเป็นที่จะต้องชำระเงินในทันทีที่ซื้อสินค้า หรือช่วยให้สามารถขอยืมเงินจากเพื่อนในยามฉุกเฉินได้ ดังที่ผู้ใช้บริการคนหนึ่งให้ข้อมูลว่าเขาสามารถชำระเงินภายหลังจากรับประทานอาหารเสร็จและเดินออกจากร้านไปแล้ว 10-15 นาที ตัวอย่างเหล่านี้แสดงให้เห็นว่าเทคโนโลยีไม่จำเป็นต้องมีบทบาทในการเพิ่มประสิทธิภาพด้านความเร็วให้กับบริการด้านการเงินเท่านั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อเทคโนโลยีเป็นส่วนหนึ่งของความสัมพันธ์ทางสังคม เทคโนโลยีก็อาจช่วยยืดระยะเวลาในการแลกเปลี่ยนด้วยเงินตรา ภายใต้อารมณ์ของความสัมพันธ์ที่คู่แลกเปลี่ยนมีความคุ้นเคยและไว้วางใจกันได้

กรณีเปรียบเทียบที่สะท้อนให้เห็นนัยสำคัญของความสัมพันธ์ทางสังคมต่อการเลือกใช้บริการด้านการเงินผ่านสื่อดิจิทัลได้เห็นชัดเจนยิ่งขึ้นคือการใช้งานคิวคิววอลเลท ซึ่งมีฐานมาจากบริการสนทนาออนไลน์ที่ชาวจีนส่วนใหญ่คุ้นเคยมานานสิบกว่าปี และทำงานโดย

ผู้กับรายชื่อผู้ติดต่อของผู้ใช้บริการเหมือนกับวีแชทวอลเลท จึงทำให้สามารถใช้จ่ายเงินให้กับบัญชีผู้ใช้คิวคิว (QQ) ด้วยกันได้สะดวก อย่างไรก็ตาม สาเหตุที่คิวคิววอลเลทได้รับความนิยมน้อยกว่าอาลีเพย์และวีแชทวอลเลท ไม่ใช่เพียงข้อจำกัดเชิงเทคนิคในแง่ความล่าช้าหรือปัญหาขาดความเสถียรของระบบ ดังที่ผู้ให้ข้อมูลคนหนึ่งเล่าว่า เขาใช้บริการดังกล่าวในช่วง 8 โมงเช้า แต่กว่าจะได้รับข้อความยืนยันจากระบบก็เข้าช่วง 10 โมงเช้าไปแล้ว แต่ยังขึ้นอยู่กับปัจจัยความสัมพันธ์ทางสังคม เนื่องจากรายชื่อผู้ติดต่อในคิวคิวมีแนวโน้มจะครอบคลุมคนที่ผู้ใช้บริการไม่รู้จักคุ้นเคยในชีวิตจริงด้วย ผู้ใช้งานจึงรู้สึกว่าเป็นระบบที่ปลอดภัยน้อยกว่าและเสี่ยงจะถูกโจรกรรมข้อมูลจากบัญชีผู้ใช้คิวคิวที่ไม่รู้จักคุ้นเคยเหล่านั้นได้ง่ายกว่าแอปพลิเคชันให้บริการด้านการเงินโดยเฉพาะอย่างอาลีเพย์ หรือแอปพลิเคชันที่ผู้กับรายชื่อผู้ติดต่อเฉพาะกลุ่มที่มีความคุ้นเคยในชีวิตจริงอย่างวีแชทวอลเลท

จะเห็นว่าระดับความสัมพันธ์ทางสังคมทั้งในชีวิตจริงและสื่อเครือข่ายสังคมออนไลน์ เป็นเงื่อนไขสำคัญของการเลือกใช้บริการด้านการเงินผ่านสื่อดิจิทัล ทั้งในแง่ของการจัดการระยะห่างทางสังคมและการประเมินความปลอดภัยในการใช้บริการ แมคโดนัลด์สรุปว่าแม้การบริการด้านการเงินผ่านสื่อดิจิทัลอาจเป็นอีกหนึ่งตัวอย่างของพัฒนาการด้านระบบการเงินในสังคมจีน แต่เราไม่ควรด่วนสรุปว่าความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีจะนำไปสู่ระบบที่มีประสิทธิภาพมากกว่าเดิมเสมอไป เมื่อพิจารณาว่าบริการด้านการเงินผ่านสื่อดิจิทัลในสังคมจีนตั้งอยู่บนพื้นฐานของความสัมพันธ์ทางสังคม ประสิทธิภาพของระบบอย่างเช่นในแง่ของความปลอดภัย จึงไม่ได้ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขเชิงเทคนิคในการพัฒนาระบบของแต่ละช่องทางเท่านั้น แต่มีนัยเชื่อมโยงกับวัตถุประสงค์ของระยะห่างและความสัมพันธ์ระหว่างคู่แลกเปลี่ยนที่หลอมรวมอยู่ในโครงสร้างของโปรแกรมประยุกต์หรือสื่อเครือข่ายสังคมออนไลน์นั้นๆ ด้วย

สมาร์ทโฟนในฐานะเครื่องมือวิจัยเชิงชาติพันธุ์วรรณา และการประกอบสร้างความเป็นอัตบุคคลภายใต้การจับจ้องตรวจตรา

การบรรยายหัวข้อ “Smart Ethnography and Surveillance Subjectivities: Ethnography in(ve)stigations of digital surveillance of and by migrant domestic workers in Hong Kong” โดย มาร์ค จอห์นสัน เป็นการเปิดประเด็นอภิปรายเชิงวิวิธวิทยาผ่านโครงการวิจัยนำร่องที่ได้ทดลองบูรณาการใช้อุปกรณ์สื่อสารในยุคดิจิทัลอย่างสมาร์ทโฟน ในฐานะเครื่องมือวิจัยทางชาติพันธุ์วรรณา โครงการดังกล่าวเป็นการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับประสบการณ์ของแรงงานข้ามชาติที่ทำงานในครัวเรือน ในฐานะบุคคลที่ถูกจับจ้องตรวจตรา (surveillance) เพื่อทำความเข้าใจการประกอบสร้างความเป็นอัตบุคคล (subjectivity) ผ่านประสบการณ์และการตอบโต้ต่อการถูกจับจ้องตรวจตราหลากหลายรูปแบบ

โครงการดังกล่าวมีแผนจะทำการศึกษาเปรียบเทียบในสามพื้นที่ ได้แก่ ฮองกง กรุงริยาด ประเทศซาอุดีอาระเบีย และ เมืองโทรอนโต ประเทศแคนาดา โดยคำถามหลักของการวิจัยประกอบด้วย 1) ระบบการควบคุมแรงงานข้ามชาติในแต่ละพื้นที่นั้นมีแบบแผนคล้ายคลึงหรือแตกต่างกันอย่างไร และ 2) แรงงานข้ามชาติมีความรับรู้และประสบการณ์เกี่ยวกับการถูกจับจ้องตรวจตราอย่างไร สำหรับโครงการวิจัยนำร่องในฮ่องกงซึ่งจอห์นสันจะได้นำเสนอในการบรรยายครั้งนี้ ครอบคลุมวัตถุประสงค์ในการพัฒนาวิวิธวิทยาใหม่ๆ ที่จะช่วยให้สามารถทำความเข้าใจรายละเอียดในระดับประสบการณ์ของแรงงานข้ามชาติ ที่ต้องเผชิญกับการควบคุมตรวจตราหลากหลายรูปแบบ

แนวคิดที่จะทดลองนำสมาร์ทโฟนมาใช้เป็นเครื่องมือเก็บข้อมูลเชิงชาติพันธุ์วรรณา ในประเด็นดังกล่าว พัฒนามาจากโครงการวิจัยก่อนหน้านี้ที่จอห์นสันได้ทำการศึกษาประสบการณ์ของแรงงานข้ามชาติในลอนดอน ซึ่งทำให้ตระหนักถึงข้อจำกัดของวิวิธวิทยาเชิงชาติพันธุ์วรรณาตามขนบคือการสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม ที่ผู้วิจัยไม่สามารถเฝ้าติดตามผู้ให้ข้อมูลได้ตลอดเวลา และการขอให้ผู้ให้ข้อมูลเขียนบันทึกบอกเล่าชีวิตประจำวันก็ยังมีข้อจำกัดในการคุ้มครองพวกเขาจากการเข้าถึงข้อมูลโดยผู้อื่น จากการสำรวจงานวิจัยเกี่ยวกับแรงงานข้ามชาติที่ทำงานในฮ่องกง พบว่าแรงงานข้ามชาติเป็นกลุ่มที่มีความคุ้นเคยกับการใช้

สมาร์ทโฟนในชีวิตประจำวันอยู่แล้ว ผู้วิจัยจึงเห็นความเป็นไปได้ที่จะทดลองใช้สมาร์ทโฟนเป็นส่วนหนึ่งของเครื่องมือการวิจัย ที่แรงงานข้ามชาติผู้ให้ข้อมูลสามารถใช้เขียนบันทึกเรื่องราวในชีวิตประจำวัน ซึ่งจะสามารถบอกเล่าถึงประสบการณ์ต่อการจับจ้องตรวจตราหลากหลายรูปแบบที่ผู้วิจัยไม่ร่วมสังเกตการณ์หรือเห็นได้จากการสัมภาษณ์ ขณะเดียวกัน การเลือกใช้สมาร์ทโฟนยังสามารถเพิ่มการคุ้มครองผู้ให้ข้อมูล เนื่องจากสามารถตั้งรหัสผ่านเพื่อป้องกันการเข้าถึงข้อมูลโดยไม่ได้รับความยินยอมก่อนด้วย

ฮ่องกงเป็นแหล่งจ้างงานซึ่งมีแรงงานข้ามชาติที่ทำงานในครัวเรือนอย่างถูกกฎหมายเป็นจำนวนมาก ข้อมูลช่วงปลาย ค.ศ. 2015 ระบุว่า มีแรงงานข้ามชาติเทศหญิงที่ทำงานในครัวเรือนกว่า 335,000 คน หรืออาจประมาณเชิงเปรียบเทียบได้ว่า หนึ่งในแปดของครัวเรือนในฮ่องกงมีการจ้างแรงงานข้ามชาติมาดูแลบุตร ในจำนวนนี้แบ่งเป็นแรงงานชาวฟิลิปปินส์ประมาณร้อยละ 53 ส่วนที่เหลือมากกว่าครึ่งหนึ่งมาจากอินโดนีเซีย และมีเพียงจำนวนเล็กน้อยที่มาจาก ไทย ศรีลังกา เนปาล และอินเดีย แรงงานชาวฟิลิปปินส์กลุ่มนี้มีอายุในช่วง 20-50 ปี ส่วนใหญ่มาจากครอบครัวชนชั้นแรงงานฐานะปานกลาง จบการศึกษาระดับมัธยมปลายเป็นอย่างน้อย และมีบางส่วนที่จบการศึกษาระดับมหาวิทยาลัย ส่วนหนึ่งของแรงงานกลุ่มนี้เคยมีประสบการณ์ทำงานในประเทศอื่นๆ มาก่อน โดยมีวัตถุประสงค์หลักในการทำงานเพื่อส่งเงินกลับบ้านเกิด

กระบวนการวิจัยเริ่มจากการเปิดรับสมัครแรงงานข้ามชาติเทศหญิงที่ทำงานเป็นแม่บ้านและพี่เลี้ยงเด็กในครัวเรือนของชาวฮ่องกงที่สนใจเข้าร่วมเป็นผู้ให้ข้อมูลของโครงการวิจัยดังกล่าว โดยผู้ตอบรับเข้าร่วมเป็นผู้ให้ข้อมูลจะได้รับข้อมูลเกี่ยวกับการดำเนินโครงการวิจัยตามเกณฑ์จริยธรรมการวิจัย และสมาร์ทโฟนพร้อมซิมการ์ดที่ได้ติดตั้งแอปพลิเคชันสำหรับเขียนบันทึกประจำวัน ผู้ให้ข้อมูลสามารถเลือกเขียนบันทึกโดยระบุหรือไม่ระบุชื่อผู้เขียนรวมทั้งสามารถเลือกไม่ให้สมาร์ทโฟนแสดงข้อมูลสถานที่ตามตำแหน่งภูมิศาสตร์ (GPS) ของตน ตลอดจนสามารถขอลบหรือแก้ไขข้อความในภายหลังได้ โดยผู้วิจัยจะคอยสอบถามสถานะการบันทึกข้อมูลในช่วงเวลาประมาณ 6 เดือน หลังจากนั้นจะมีการนัดหมายเพื่อทำการสัมภาษณ์เพิ่มเติม ทั้งนี้ แม้ว่าผู้ให้ข้อมูลจะได้ตกลงยินยอมบันทึกข้อมูลทั้งที่เป็นเรื่องเล่าและภาพถ่ายในสมาร์ทโฟนที่ได้รับจากโครงการวิจัย แต่จอห์นสันได้เน้นย้ำว่าผู้วิจัยจะต้องใช้ความ

ระมัดระวังในการนำเสนอข้อมูล ไม่ให้นำไปสู่การเปิดเผยตัวตนหรือล่วงละเมิดสิทธิส่วนบุคคลของผู้ให้ข้อมูล

การศึกษาในครั้งนี้นำมาสู่ความเข้าใจเกี่ยวกับความเป็นอัตบุคคลในท่ามกลางการจับจ้องตรวจตรา ซึ่งเริ่มตั้งแต่ในขั้นตอนแรกของการจ้างงาน กล่าวคือนายจ้างส่วนใหญ่จะติดตั้งกล้องภายในบ้าน ทั้งเพื่อคอยดูแลความเรียบร้อยภายในบ้านและโดยเฉพาะเพื่อตรวจสอบพฤติกรรมของพี่เลี้ยง โดยมีทั้งนายจ้างที่แจ้งและไม่ได้แจ้งเกี่ยวกับการติดตั้งกล้องไว้ในสัญญาจ้างงาน อย่างไรก็ตาม แม้ในกรณีที่แรงงานข้ามชาติได้รับทราบข้อมูลดังกล่าวในภายหลัง ก็ไม่สามารถปฏิเสธเงื่อนไขดังกล่าวได้ นอกจากการจับจ้องตรวจตราผ่านกล้องภายในบ้านแล้ว ทั้งนายจ้างและเด็ก ๆ ที่อยู่ในการดูแลของแรงงานข้ามชาติก็มีบทบาทในการสอดส่องตรวจตราในระดับบุคคลด้วย ในทางกลับกัน บางครั้งการจับจ้องตรวจตราของกล้องเหล่านี้ก็อาจมีประโยชน์ เพราะเป็นหลักฐานยืนยันถึงภาระการทำงานของแรงงานหญิงกลุ่มนี้ เนื่องจากงานดูแลเด็กเป็นงานที่ต่อเนื่อง ยากที่จะแยกเวลาทำงานกับวันหยุดได้ ภาพจากกล้องเป็นส่วนหนึ่งของการบันทึกที่แสดงให้เห็นว่าพวกเขาต้องทำงานล่วงเวลาหรือแม้กระทั่งในวันหยุดด้วย

โดยสรุป โครงการวิจัยนำร่องดังกล่าวได้นำไปสู่ข้อค้นพบสำคัญๆ ดังนี้ *ประการแรก* การใช้สมาร์ทโฟนในฐานะส่วนหนึ่งของเครื่องมือวิจัยเชิงชาติพันธุ์วรรณา มีส่วนช่วยให้นักวิจัยสามารถเข้าถึงข้อมูลที่อาจไม่สามารถเข้าถึงด้วยการสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วมตามชนบ และตอกย้ำให้เห็นความสำคัญของการปรับกระบวนการวิจัยให้สอดคล้องกับสถานการณ์ในภาคสนาม *ประการที่สอง* ข้อมูลจากบันทึกของแรงงานข้ามชาติได้เผยให้เห็นความยั่งยืนของการจับจ้องตรวจตรา กล่าวคือ ในขณะที่นายจ้างใช้การจับจ้องตรวจตราผ่านกล้องเพื่อควบคุมผู้ถูกว่าจ้างและสร้างความมั่นใจในการดูแลบุตร ผู้ให้ข้อมูลที่เข้าร่วมโครงการวิจัยเริ่มเรียนรู้ว่าพวกเขาถูกจับตามอง และอาจทำให้คอยระมัดระวังว่าภาพของตนจะปรากฏสู่สายตานายจ้างผ่านกล้องอย่างไรมากกว่าจะใส่ใจดูแลเด็กตามหน้าที่โดยตรง *ประการที่สาม* ในบางโอกาส แรงงานข้ามชาติอาจใช้กล้องเป็นเครื่องมือในการทำหายกรตรวจตราของนายจ้าง เช่น บางคนสามารถชี้ให้นายจ้างเห็นผ่านภาพจากกล้องดังกล่าวว่า ลูกๆ ของพวกเขาเอาแต่เล่นและไม่ทำการบ้าน ซึ่งอาจนำไปสู่การปรับเปลี่ยนเงื่อนไขในการทำงานได้

เป็นต้น *ประการที่สี่* การเขียนบันทึกประจำวันในสมาร์ทโฟน เป็นการเปิดโอกาสให้ผู้ให้ข้อมูล ได้ค้นคว้าเพิ่มเติมซึ่งอาจมีส่วนช่วยให้พวกเขาไม่ต้องยอมจำนนต่อการควบคุมที่เกินพอดีโดย นายจ้าง

ประการสุดท้าย โครงการวิจัยนี้ได้เปิดประเด็นถกเถียงในเชิงจริยธรรมว่าด้วยความเป็น ส่วนตัวในความสัมพันธ์ระหว่างนายจ้างและแรงงานข้ามชาติ การเข้าร่วมเป็นผู้ให้ข้อมูลใน โครงการวิจัยดังกล่าว มีส่วนกระตุ้นให้แรงงานข้ามชาติเริ่มตระหนักเกี่ยวกับปัญหาการรुक้า ความเป็นส่วนตัวและระมัดระวังกับการจับจ้องตรวจตราของนายจ้างเพิ่มขึ้น ดังกรณีตัวอย่าง ของผู้ให้ข้อมูลคนหนึ่ง ที่ได้เล่าถึงการพยายามเลี่ยงมาเขียนบันทึกในมุมที่อยู่นอกมุมมองภาพ ของกล้อง หรือในบางครั้งก็ตั้งใจแสดงออกบางอย่างต่อหน้ากล้องเพื่อท้าทายและทดสอบการ โต้ตอบของนายจ้าง ในแง่นี้ สมาร์ทโฟนในฐานะเครื่องมือการวิจัยจึงมีบทบาทร่วมใน กระบวนการประกอบสร้างความเป็นอัตบุคคลของแรงงานข้ามชาติ ทั้งในฐานะผู้ถูกจับจ้อง ตรวจตรา และในฐานะที่เป็นฝ่ายจับจ้องนายจ้างของพวกเขาในบางโอกาสด้วย

นิเวศวิทยาของสื่อดิจิทัลในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

อาทิตย์ สุริยวงศ์กุล ผู้ประสานงานมูลนิธิเพื่ออินเทอร์เน็ตและวัฒนธรรมพลเมือง หรือที่รู้จัก กันในนามเครือข่ายพลเมืองเน็ต (Thai Netizen Network) องค์กรที่มีบทบาทในการ ขับเคลื่อนประเด็นการเข้าถึงอินเทอร์เน็ตของผู้คนในประเทศไทยและภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ได้นำเสนอภาพรวมและประเด็นท้าทายเกี่ยวกับการเชื่อมโยงผ่านเครือข่ายอินเทอร์เน็ต ในภูมิภาคผ่านการบรรยายหัวข้อ “Digital Media Environment in Southeast Asia” โดยเริ่มจากการเปรียบเทียบให้เห็นว่าอินเทอร์เน็ตครอบคลุมเครือข่ายของข้อมูลที่มากมาย มหาศาลพอๆ กับความหลากหลายของภาษาที่มนุษย์ใช้ในการสื่อสาร ในบริบทของภูมิภาค เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ปัจจุบัน ที่เน้นการสร้างความร่วมมือทางเศรษฐกิจอย่างแข็งขันและ ส่งเสริมการนำเทคโนโลยีดิจิทัลมาใช้ในการผลักดันนโยบายความร่วมมือทางเศรษฐกิจ หาก พิจารณาจากมุมมองเชิงนิเวศวิทยาที่ครอบคลุมการเชื่อมโยงผ่านเครือข่ายอินเทอร์เน็ต ตั้งแต่ ระดับโครงสร้างพื้นฐาน นโยบายของรัฐ องค์กรระดับภูมิภาคและนานาชาติ การเข้าถึงของ

ประชาชน รวมถึงปฏิบัติการทางภาษาที่หลากหลายในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ จะเห็นว่า ยังมีความไม่เท่าเทียมกันในหลากหลายมิติ การบรรยายนี้จะให้ข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับ องค์ประกอบหลักๆ ที่เป็นเงื่อนไขของปัญหาเหล่านี้

แผนแม่บทเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสารอาเซียน (ASEAN ICT Master Plan) เป็นตัวอย่างรูปธรรมของการผลักดันในระดับนโยบาย ซึ่งรัฐบาลของประเทศสมาชิกองค์การอาเซียนเห็นชอบในเชิงหลักการร่วมกันที่จะเสริมสร้างความเชื่อมโยงของเทคโนโลยีดิจิทัล ในภูมิภาค ขณะเดียวกันก็สะท้อนเป้าหมายในเชิงอุดมคติ ไม่ว่าจะเป็นการส่งเสริมให้ ประชาชนสามารถเข้าถึงบริการต่างๆ ผ่านเทคโนโลยีดิจิทัล หรือในแผนฯ ฉบับปี 2020 ที่ นอกจากจะมุ่งเสริมสร้างความเชื่อมโยงผ่านโครงสร้างพื้นฐานที่มีประสิทธิภาพแล้ว ยังให้ ความสำคัญกับการพัฒนาศักยภาพทรัพยากรบุคคลด้วยเทคโนโลยีสื่อสารโทรคมนาคม เป็นต้น อย่างไรก็ตาม ในระดับปฏิบัติการ เห็นได้ชัดว่ายังมีความแตกต่างและไม่เท่าเทียม ในการเข้าถึงสื่อและเทคโนโลยีดิจิทัลระหว่างประเทศต่างๆ ในภูมิภาค ซึ่งอาทิตย์เสนอว่า ไม่สามารถทำความเข้าใจได้เพียงการพิจารณาประเด็นการเข้าถึงและความเชื่อมโยงในระดับ สถาบัน เช่น การเชื่อมโยงระหว่างภาคธุรกิจในประเทศต่างๆ หรือการเชื่อมโยงของสื่อดิจิทัล แต่จำเป็นต้องพิจารณาข้อจำกัดของการเชื่อมโยงในเชิงกายภาพ ได้แก่โครงสร้างพื้นฐานที่มี บทบาทสำคัญในการสร้างความเชื่อมโยงของเทคโนโลยีดิจิทัลระหว่างประเทศ

ตัวอย่างของข้อจำกัดในการเข้าถึงเครือข่ายอินเทอร์เน็ตมาจากเงื่อนไขเชิงโครงสร้างพื้นฐาน เห็นได้จากกรณีอย่างเช่นการวางโครงข่ายสายเคเบิลใต้น้ำ ซึ่งเป็นโครงสร้างพื้นฐานสำคัญในการเชื่อมต่อข้อมูลผ่านเครือข่ายอินเทอร์เน็ต เนื่องจากการวางสายเคเบิลขึ้นอยู่กับปัจจัยทาง ภูมิศาสตร์ โครงข่ายของสายเคเบิลใต้น้ำของภูมิภาคในปัจจุบัน จึงมีแบบแผนที่คล้ายคลึงกับ เส้นทางการค้าทางทะเลที่มีสิงคโปร์เป็นศูนย์กลาง ส่วนฟิลิปปินส์ก็ได้ประโยชน์จากการ เป็นดินแดนที่เชื่อมต่อเอเชียตะวันออกเฉียงใต้กับศูนย์กลางหลักๆ อย่างญี่ปุ่นและไต้หวัน ในขณะที่กลุ่มประเทศในภาคพื้นทวีป เช่น พม่า ไทย ลาว กัมพูชา ซึ่งไม่อยู่ในเส้นทาง การเชื่อมต่อของสายเคเบิลใต้น้ำ ก็จะมีศักยภาพในการเข้าถึงเทคโนโลยีและการเชื่อมต่อ ข้อมูลที่น้อยกว่า

เนื่องจากการเชื่อมต่อข้อมูลอินเทอร์เน็ตระหว่างประเทศต้องอาศัยการส่งข้อมูลไปตามโครงข่ายของสายเคเบิลใต้น้ำผ่านจุดแลกเปลี่ยนข้อมูลอินเทอร์เน็ต (Network Internet Exchange: NIX) ต้นทุนในการเข้าถึงอินเทอร์เน็ตในแต่ละประเทศจึงแปรผันตามปริมาณและระยะทางจากจุดแลกเปลี่ยนข้อมูลอินเทอร์เน็ตในประเทศนั้นๆ ด้วย กล่าวคือประเทศที่มีจุดแลกเปลี่ยนข้อมูลอินเทอร์เน็ตมาก ค่าใช้จ่ายในการเข้าถึงอินเทอร์เน็ตก็จะต่ำลง เช่น ค่าใช้จ่ายในการเข้าถึงอินเทอร์เน็ตของผู้ให้บริการในสิงคโปร์ที่มีจุดแลกเปลี่ยนข้อมูลอินเทอร์เน็ต 5 จุด มีแนวโน้มจะน้อยกว่าค่าใช้จ่ายของผู้ให้บริการในประเทศกัมพูชาที่มีจุดแลกเปลี่ยนข้อมูลอินเทอร์เน็ตเพียง 2 จุด ในขณะที่ต้นทุนในการเข้าถึงอินเทอร์เน็ตในประเทศลาวและพม่าซึ่งไม่มีจุดแลกเปลี่ยนข้อมูลอินเทอร์เน็ตเลยแม้แต่จุดเดียว ย่อมสูงกว่าต้นทุนในการเข้าถึงอินเทอร์เน็ตของประเทศอื่นๆ ในภูมิภาค

ข้อจำกัดในเชิงโครงสร้างพื้นฐานทั้งโครงข่ายเคเบิลใต้น้ำและจุดแลกเปลี่ยนข้อมูลอินเทอร์เน็ตแสดงให้เห็นว่าความไม่เท่าเทียมกันในการเข้าถึงอินเทอร์เน็ตเป็นปัญหาที่เชื่อมโยงกับความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจภายในภูมิภาค แม้ว่าองค์กรความร่วมมือในระดับภูมิภาคอย่างอาเซียนจะพยายามลดปัญหาการเชื่อมโยงทางดิจิทัลผ่านการผลักดันเชิงนโยบาย แต่ก็ยังมีข้อจำกัดทั้งในแง่ของการตีความกฎหมายในแต่ละประเทศ การดำเนินงานในระบบราชการ ตลอดจนอำนาจหน้าที่ที่ทับซ้อนของรัฐวิสาหกิจในการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานที่เกี่ยวข้องต่างๆ นอกจากนี้ การที่บางประเทศเช่นกลุ่มประเทศในอนุภูมิภาคุ่มแม่น้ำโขงยังต้องพึ่งพาการลงทุนด้านโครงสร้างพื้นฐานจากทุนภายนอกประเทศอย่างเช่นสาธารณรัฐประชาชนจีน อาจส่งผลให้แหล่งทุนเข้ามามีบทบาทในการกำหนดเงื่อนไขในการเข้าถึงอินเทอร์เน็ต เช่น การกำหนดภาษาพื้นฐานของระบบที่อาจมีแนวโน้มจะอิงตามข้อกำหนดของแหล่งทุน เป็นต้น

ความหลากหลายและมิติการเมืองของภาษาเป็นอีกหนึ่งเงื่อนไขสำคัญของการเชื่อมโยงระหว่างดินแดนต่างๆ ในภูมิภาค ในแง่การเชื่อมโยงทางดิจิทัล นอกจากการบังคับใช้ภาษาราชการซึ่งกลายเป็นเงื่อนไขสำคัญในการเข้าถึงอินเทอร์เน็ตของประชากรในแต่ละประเทศ หรือภาษาพื้นฐานของระบบที่มาพร้อมกับมหาอำนาจนักลงทุนและแหล่งทุนจากทั่วทุกมุมโลกแล้ว การป้อนภาษาเขียนเข้าสู่ระบบคอมพิวเตอร์เป็นหนึ่งในปัญหาสำคัญของ

ภูมิภาคที่ยังไม่ได้รับการพิจารณาแก้ไขอย่างจริงจังและเป็นระบบมากนัก ในขณะที่รหัสยูนิโคด (unicode) ซึ่งเป็นพื้นฐานของการพิมพ์อักษรในคอมพิวเตอร์ พัฒนามาจากรูปแบบการเขียนในระบบอักษรสระ-พยัญชนะ (alphabet) โดยเฉพาะภาษาอังกฤษ และมีรูปแบบการเขียนสอดคล้องกับภาษาในประเทศคาบสมุทรมและหมู่เกาะในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ทั้งมาเลเซีย อินโดนีเซีย และฟิลิปปินส์ แต่ต่างจากรูปแบบการเขียนของภาษาในประเทศภาคพื้นทวีปส่วนใหญ่ เช่น พม่า ไทย ลาว และกัมพูชา ซึ่งมีรูปแบบการเขียนแบบอักษรสระประกอบ (abugida) ทำให้เกิดความคลาดเคลื่อนในการใส่อักษรในภาษาเหล่านี้ในฐานรหัสยูนิโคด ดังนั้นจึงมีความจำเป็นที่จะต้องพัฒนาการจัดการฐานรหัสในระบบยูนิโคดให้มีความมาตรฐานเดียวกันให้ได้มากที่สุด เพื่อจะนำไปสู่การเชื่อมโยงทางดิจิทัลที่ก้าวข้ามกำแพงทางด้านภาษาได้อย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น

ความเชื่อมโยงทางดิจิทัลเป็นหนึ่งในเงื่อนไขพื้นฐานสำคัญของความร่วมมือทางเศรษฐกิจในระดับภูมิภาค ข้อมูลจากการบรรยายในหัวข้อนี้ได้สะท้อนให้เห็นเงื่อนไขของปัญหาความไม่เท่าเทียมในการเข้าถึงอินเทอร์เน็ตในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ทั้งในแง่การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน การบริหารจัดการ และในแง่ความหลากหลายทางวัฒนธรรมภายใต้บริบทของความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจภายในภูมิภาค การเสริมสร้างความเชื่อมโยงทางดิจิทัลจึงยังคงเป็นประเด็นท้าทายสำหรับรัฐบาลของแต่ละประเทศและองค์กรความร่วมมือระดับภูมิภาคอย่างอาเซียน ขณะเดียวกันก็เป็นพื้นฐานความเข้าใจที่จำเป็นต่อการพัฒนาประเด็นวิจัยด้านสื่อและวัฒนธรรมดิจิทัล โดยเฉพาะสำหรับการศึกษาเชิงนโยบายเท่านั้น แต่รวมถึงการศึกษาเชิงชาติพันธุ์วรรณนาด้วย

รายการอ้างอิง

- Horst, Heather A. and Daniel Miller. 2006. *The Cell Phone: An Anthropology of communication*. Oxford: Berg Publishers.
- Mauss, Marcel. [1925] 2016. *The Gift*. Expanded edition, selected, annotated, and translated by Jane I. Guyer. Chicago: Hau Books.
- McDonald, Tom. 2016. *Social Media in Rural China*. London: UCL Press.
- Scott, James C. 1976. *The Moral Economy of the Peasant: Rebellion and subsistence in Southeast Asia*. New York: Yale University Press.
- Thompson, E. P. 1971. "The Moral Economy of the English Crowd in the Eighteenth Century." *Past & Present* 50: 76-136.